

ÖZELLEŞTİRMENİN GEREKÇELERİ VE ENGELLERİ

Osman Demir*

Özet: Kapitalist ülkelerin 1970'li yıllardan beri yüksek enflasyon, işsizlik, kamu açıkları ve kamu borçları ile yüz yüze gelmeleri ve 1980'li yılların sonuna doğru sosyalist ekonomilerin çökmeleri özelleştirmeyi alternatif bir politika aracı haline getirmiştir. Özelleştirme, bir yandan amaçların karmaşıklığı, çalışanların zayıf teşviki, politik ve bürokratik sorunlar, yüksek işlem maliyetleri, savurganlık ve yolsuzluklar ile dışlama etkisi gibi devletin başarısızlıklarından kurtulmanın; diğer yandan kişisel çıkarın itici gücü, yeniliğe yönelik güçlü teşvikler, fiyatların kılavuzluğu ve otomatik düzenleme ile rekabet gibi piyasanın üstünlüklerinden yararlanmanın bir aracı olmaktadır. Ancak bu süreçte, devletçi iktisat anlayışı, devletten bekleme alışkanlığı, özelleştirme karşıtı koalisyon ile yasal engeller ve özelleştirme hataları bazı engeller olarak ortaya çıkmaktadır.

I. GİRİŞ

1929 Buhranı'nı aşmadaki başarısı ve II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan yüksek ekonomik performans Keynezyen iktisada duyulan güveni artırmıştı. 1960'lı yıllarda Phillips Eğrisi'nin işsizlik-enflasyon arasında değiş-tokuş (trade-off) öngören sentezci yorumu, hükümetlere tercih fırsatı sunmuş ve bu analizi benimseyen Keynezyen iktisadın popüleritesi daha da artmıştı. Shleifer'in ifadesiyle; "kamu mülkiyetine karşıtlığın açık yetersizliği nedeniyle, II. Dünya Savaşı sonrası devlet, piyasa ekonomisinde olsalar bile! bütün dünyada toprak ve madenlerden endüstriyel fabrikalara, haberleşmeye, bankalara, sigorta şirketlerine, hastanelere, okullara varıncaya kadar üretimde büyük roller üstlenmiştir... Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda *stratejik* diye adlandırılan sektörleri, sosyalist ekonomilerde ise, mümkün olan hemen her şeyi mülkiyetine almıştır" (1998, s. 134).

Ancak, 1970'li yıllara gelindiğinde, petrol krizinin de etkisiyle, özellikle sanayileşmiş batılı ülkelerde enflasyon ve işsizlik birlikte ortaya çıkmış, kamu açıkları ve kamu borçları artmış, devletçe uygulanan aktif iktisat politikaları kendinden beklenen başarıyı verememiş, dolayısıyla Keynezyen iktisada duyulan güven sarsılmıştır. Bu bağlamda, ilk ciddi başkaldırı *monetarizmin* öncüsü Milton Friedman'dan gelmiş, sonra bunu *arz yanlı iktisat, kamu tercihi ve anayasal iktisat, yeni kurumsal iktisat ve yeni klasik iktisat* taraftarlarının tepkileri izlemiştir.

Ünlü monetarist Milton Friedman (1988) -Nobel, 1976-, devletin ortalama reel büyüme hızına eşit parasal ayarlama ve piyasa başarısızlıklarını önleyecek yasal düzenlemeler dışında ekonomiye müdahale etmemesini; arz

* Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi. İİBF. İktisat Bölümü.

yanlı iktisatçılar (özellikle, Arthur Laffer, Martin Feldstein, Michael Boskin), ideal bir vergi oranı olduğunu, %0 ila %100 vergi oranlarında vergi gelirlerinin sıfır olacağını -birincide hiç vergi alınmıyor, ikincide kazancın tamamı vergiye gidiyor- dolayısıyla kamu harcamaları ve vergi oranlarını birlikte azaltarak devleti küçültmek gerektiğini (Keleher and Orzechowski, 1982; Lepage, 1983); kamu tercihi ve anayasal iktisat okuluna bağlı iktisatçılar (özellikle, James Buchanan -Nobel, 1986-, Gordon Tullock, Robert Tollison, Charles Rowley), devletin ekonomideki rolü arttıkça özel hak ve özgürlüklerin kısıtlanacağını ve ekonomik başarısızlığın artacağını, bu nedenle, devletin yasal, kurumsal ve anayasal çerçevede sınırlandırılması gerektiğini savunmuşlardır.

Yeni kurumsal iktisatçılar (özellikle, Ronald Coase -Nobel, 1991-, Steven Cheung, Thrainn Eggertsson, Louis De Alessi ve Douglass North -Nobel, 1993-), işlem maliyetleri, mülkiyet hakları ve sözleşme teorisi yaklaşımlarıyla iktisat teorisine yeni açılımlar getirmişlerdir. Yasa yapan, mülkiyet haklarını düzenleyen ve tarafları bunlara uymaya zorlayan bir kurum olduğundan, ekonomik performans açısından devlet önemli görülmüş; devletçe yapılan birçok işin sözleşme ve düzenleme yoluyla özel girişime yaptırmanın yolu açılmıştır (Eggertsson, 1992; North, 1992; North, 1994a). Yeni klasik iktisatçılar, (özellikle, Robert Lucas, -Nobel, 1995- Thomas Sargent, Robert Barro, Edward Prescott, Neil Wallace) rasyonel bir dünyada Keynezyen aktif iktisat politikalarının halkı aldatma pahasına başarılı olamayacağını, bu politikaların devlet ile halk arasında süren ve tarafların her zaman kazanma şansı olmayan genellikle sıfır toplamlı bir oyuna dönüşeceğini ileri sürmüşlerdir (Barro, 1990). Görüldüğü gibi, Keynezyen iktisada karşı çıkanların *daha az devlet, daha çok özel girişim* şeklinde ortak bir önermede buluşması özelleştirme teorik temellerini oluşturmuş ve 1980'li yılların sonuna doğru Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle bu süreç hızlanmıştır.

Özelleştirme, özel ve toplumsal ihtiyaçları karşılayan kamu kurumları yerine özel kurumları ikame etmek amacıyla, kamu kurumlarının mülkiyet ve yönetiminin kısmen veya tamamen özel kesime devrini öngören bir süreçtir. Bir ekonomide üretim faaliyetleri; *devlet hizmeti, devlet içi anlaşma, devlet tarafından satış, kontrat, imtiyaz, bağış, karne, pazar, gönüllü üretim ve self-servis* olmak üzere on şekilde yapılabilir. *Devlet hizmeti*; diploması, adalet, eğitim, güvenlik ve çevre sağlığı gibi, bedeli tüketiciden alınmayan veya kısmen alınan ve devletçe yapılan üretimdir. *Devlet içi anlaşma*; merkezi idarenin yerel idarelere veya bir yerel idarenin bir başka yerel idareye üretim yaptırması gibi, bir devlet kurumunun finansman sağlayarak bir başka devlet kurumuna üretim yaptırmasıdır. *Devlet tarafından satış*; paralı otoyol ve köprü geçişleri ile KİT ürünlerinin satın alınması gibi, bedeli tüketiciden alınan ve devletçe yapılan üretimdir (Savas, 1994, s. 83-117).

Geriye kalan yedi tür üretimde üretici özel kesimdir. *Kontrat*; devletin finansman sağlayarak ihale ile özel şirkete üretim yaptırmasıdır. *İmtiyaz*; elektrik, gaz ve su dağıtımı, telefon ve taksicilik hizmetlerinde olduğu gibi,

üretim hakkının bazı özel üreticilere verilmesi ve ödemeyi tüketicinin yapmasıdır. *Bağış*; kültür, sanat, eğitim ve Ar-Ge faaliyetlerinde olduğu gibi, üreticinin mali yardım, vergi muafiyeti ve ucuz kredi gibi yollarla devletçe desteklenmesidir. *Karne*; bazı malların tüketimini özendirmek amacıyla devletin tüketiciyi desteklemesi ve üreticiyi tüketicinin seçmesidir. *Pazar*; en yaygın üretim şeklidir, tüketici üreticiyi seçer ve finansmanını kendisi sağlar. *Gönüllü hizmet*; fakirlere yardım ve çevre koruma hizmetlerinde olduğu gibi, gönüllü kuruluşların karşılıksız hizmet sunmasıdır. *Self-servis*; kişinin özel otosu ile işine gitmesi, çocuğunu eğitmesi ve elbisesini dikmesi gibi, tüketicinin kendi ihtiyacını kendisinin karşılamasıdır (Savas, 1994, s. 83-117). Görüldüğü gibi, pazar, gönüllü hizmet ve self-serviste devlet herhangi bir rol üstlenmemiştir. Şu halde özelleştirme, geriye kalan yedi tür üretimdeki devletin rolünü kısmen veya tamamen sona erdirmeye girişimi olmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında önce, devletin başarısızlıklarından kurtulma ve piyasanın üstünlüklerinden yararlanma başlıkları altında özelleştirmenin gerekçeleri anlatılacaktır. Devletin başarısızlıkları olarak, amaçların karmaşıklığı, çalışanların zayıf teşviki, politik ve bürokratik sorunlar, yüksek işlem maliyetleri, savurganlık ve yolsuzluklar ile dışlama etkisi; piyasanın üstünlükleri olarak da, kişisel çıkarın itici gücü, yeniliğe yönelik güçlü teşvikler, fiyatların kılavuzluğu ve otomatik düzenleme ile rekabet üzerinde durulacaktır. Sonra, özelleştirme lehine bazı kanıtlar sunulacaktır. Daha sonra, devletçi iktisat anlayışı, devletten bekleme alışkanlığı, özelleştirme karşıtı koalisyon ile yasal engeller ve özelleştirme hataları, özelleştirmenin engelleri olarak tanıtılacaktır. Çalışmanın daha çok özelleştirme lehine argümanlar içermesi her şart altında özelleştirmeyi savunduğum anlamına gelmemelidir. Aşağıda görüleceği gibi, devletin daha etkin üretici olduğu durumlar geçmişte olduğu gibi gelecekte de olacaktır. Ancak, bu durumlar zamanla değişebilmektedir.

II. ÖZELLEŞTİRMENİN GEREKÇELERİ

Son birkaç on yılda dünya öyle değişti ki, daha önce kamulaştırılması istenen çelik, enerji, telekomünikasyon ve finansal hizmetler son yirmi yılda piyasa ekonomisine sahip hemen bütün ülkelerde özelleştirildi. Komünizm yıkıldı ve eski sosyalist dünyanın reformist hükümetleri toplu özelleştirme programlarına giriştiler. Piyasa ekonomilerinde çöp toplama, eğitim gibi temel hizmetlerin devletçe sağlanması sorun haline geldi (Shleifer, 1998, s. 134). Artık, etkin rekabetin olduğu ya da rekabeti etkinleştirecek alanlardaki özelleştirmelere kimse karşı çıkmıyor. Tartışmalar daha çok, aşırı kâr güdüsüyle saldırganlaşacak özel monopolün, kamu görevi ile hareket eden kamu monopolünden daha tehlikeli olabileceği gerekçesiyle, eksik rekabet piyasalarındaki özelleştirmeler konusunda yaşıyor.

Ancak, yeni kurumsal iktisatçılar (özellikle, Coase) tarafından geliştirilen *mülkiyet hakları ve sözleşme teorisi* mükemmel bir sözleşme ile eksik rekabet şartlarında da özelleştirme yapılabileceğini göstermiştir. Eğer devlet, özel hizmet sunucunun yapması gereken işleri açıkça tanımlayabilirse, onları sözleşmede şart koşar ve özel hizmet sunucuyu bunları yapmaya zorlar. Çevre, sağlık, güvenlik, yatırım, kalite, fiyat, üretim ve istihdam garantisi gibi konular sözleşme ile güvence altına alınabilir. Tabi, kamu düzenlemeleri arttıkça, rüşvet karşılığında sözleşmeden sapma çabaları da artabilir (Shleifer, 1998; Brown, 1998; Plane, 1997). Diğer yandan Friedman (1988, s. 56-7), kamu monopolü halinde piyasaya girişlerin yasayla engelleneceğini, oysa dinamik bir toplumda özel monopolü doğuran şartların hızla değişeceğini, dolayısıyla özel monopolün daha az tehlikeli olacağını savunmuştur. Özel monopolce sağlanan aşırı kârın, kısa zamanda yeni firmaları piyasaya çekmesi mümkündür.

Başarılı bir özelleştirme programı yürütmek için, özelleştirilecek firmaların aktif değerlerinin ve ürün fiyatlarının gerçekçi tespitine; eksik ve asimetrik bilgi ortamlarının giderilmesine; geniş katılımı ve özelleştirme sonrası etkin üretimi destekleyecek ihale şartlarına; ve gelişmiş bir özel girişimciliğe ihtiyaç vardır. Özelleştirilecek bir firmanın ürün fiyatı özelleştirme öncesi yüksek belirlenirse, firma kârlı görülür ve firmaya talep artar. Ancak özelleştirme sonrası firmanın kârlılığı düşer ve özelleştirmenin başarısız olduğu gibi bir sonuç doğar. Tersine, özelleştirme öncesi ürün fiyatı düşük belirlenirse, firmanın kârlılığı ve firmaya talep azalır; özelleştirme sonrası fiyat ve kârlılık artar. Fiyat artışı için özelleştirmenin kötü, kârlılık artışı için iyi sayılması gibi karmaşık bir sonuç doğar.

Şimdi, özelleştirmenin gerekçelerini devletin başarısızlıklarından kurtulma ve piyasanın üstünlüklerinden yararlanma başlıkları altında açıklamaya çalışacağım.

A. Devletin Başarısızlıklarından Kurtulma

Mülkiyet hakları ve kamu tercihi teorisi *devletin başarısızlığı* tezini ortaya koyuncaya kadar *piyasa başarısızlıkları** gündeme geliyor ve bu başarısızlıkları önlemek amacıyla devlet müdahalelerine kapı açılıyordu. Burada devletin başarısızlıkları olarak, kamu işletmelerinin amaçlarının karmaşıklığı; kamu çalışanlarının zayıf teşviki; politik ve bürokratik sorunlar; yüksek işlem maliyetleri; savurganlık ve yolsuzluklar; ve dışlama etkisi üzerinde durulacaktır.

* Enformasyon eksikliği, gerekli enformasyona ulaşmanın ve onu işlemenin yüksek maliyeti, zihni kapasite yetersizliği, asimetrik bilgi, aldatıcı reklam, dışsallıklar, kamusal malların üretimi, eksik rekabetçi oluşumlar, yüksek risk ve belirsizlik, üretimde bölünmezlik, ekonomik dalgalanmalar, bölgeler arası dengesizlikler, bölüşüm adaletsizlikleri ve ödemeler bilançosu dengesizlikleri gibi sorunlar piyasa ekonomisini olumsuz etkilemektedir (Demir, 1997).

1. Amaçların karmaşıklığı

Bilindiği gibi, özel firmaların temel amacı kâr maksimizasyonudur. Oysa, kamu firmalarının birbiriyle çelişebilen birçok amacı vardır ve kârlılık bunlar arasında zayıf bir konuma sahiptir. Bu amaçlar; özel girişim boşluğunu doldurmak, gerice yöreleri kalkındırmak, enflasyonu aşağı çekmek, stratejik malları üretmek, sosyal adalete katkı sağlamak, kalkınmayı desteklemek, dış bağımlılığı azaltmak, devlete gelir sağlamak ve kâr etmek şeklinde sıralanabilir. Görüldüğü gibi, kamu firmaları, genellikle ticari amaç dışında kamu hizmet yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışırlar, özel firmaların taşımadıkları ekstra maliyetleri yüklenirler ve böylece ekonomik rasyonellikten uzaklaşırlar (Plane, 1997, s. 31; Brown, 1998, s. 70; Altınok, 1982, s. 18).

Özellikle Türkiye gibi, işsizliğin önemli bir sorun olduğu ülkelerde, kamu hizmet üretiminde üretim tekniği seçilirken iktisadilik ilkesinden sapılmakta, yüksek istihdam oluşturma amacına paralel olarak, irrasyonel bir şekilde emek yoğun üretim tercih edilmektedir. Özelleştirilen KİT'lerin yeni sahiplerinin hızla personel indirimine gitmeleri bunun bir kanıtıdır.

2. Çalışanların zayıf teşviki

Kamu çalışanları, özel işletmelerde çalışanlara oranla, verimli çalışma, yenilik yapma ve maliyet düşürme konusunda daha zayıf teşviklere sahiptirler. Zayıf teşvikler; memuriyet kuralları, ek ödemelere yönelik yasal sınırlamalar, hükümetin amaçlarının karmaşıklığı gibi faktörlerden kaynaklanır. Kamu firmalarının yöneticileri firmaları kâr edince kârdan pay almazlar, zarar edince de ödemelerinde bir azalma olmaz; kamu firmaları iflas etmez, mal varlıkları haczedilmez ve kamu olanakları ile desteklenirler; çalışanlara iş güvencesi sağlanır; yöneticilerin terfi işlemleri politikacılar tarafından yapılır veya yasayla düzenlenir; genellikle ideolojik amaçla ve monopol statüsünde kurulduklarından dış rekabete karşı korunurlar; yöneticiler karar verirken politikacıların eğilimlerini dikkate alırlar. Politikacıyla olan bağ, bir yandan kamu firmalarındaki yöneticilerin hareket esnekliğini zayıflatır, diğer yandan sorumluluktan kaçacakları bir alan oluşturur (X-etkinsizliği) (Brown, 1997, s. 70; Plane, 1997, s. 34; Shleifer, 1998, s. 137-8).

3. Politik ve bürokratik sorunlar

Kamu tercihi teorisine göre, kamu kesiminde faaliyet gösteren politikacı ve bürokratlar, tıpkı piyasa şartlarında faaliyet gösteren özel kişiler gibi, kişisel faydalarını maksimize etmeye çalışırlar. Politikacılar, kamu kaynaklarını iktidarlarının devamını sağlamaya yönelik kullanırlar. Bürokratlar, bütçe maksimizasyonu yoluyla yüksek mevki, yüksek maaş, yüksek yan gelir ve tekeli bilgi sunma konularını güçlendirmek isterler. Seçmenler ya da seçmen grupları kendilerine daha çok kamusal kaynak transfer edecek siyasi partiyi

tercih ederler. Devletin elindeki teşvik, sübvansiyon, mali yardım ve transfer ödemeleri baskı gruplarının bu çabalarını kamçılar. Onlar, politikacıyı halka tanıtabilecek kitle iletişim araçlarının (radyo, televizyon, gazete, kamuoyu araştırma şirketi gibi) sahipliğini ele geçirerek, daha iyi tanıtım karşılığı daha çok kamusal çıkar pazarlığına girişirler. İktidarlar popülist uygulamalara yönelirler, devlet görevlilerini atamada liyakatin yerini, siyasal iktidara yakınlık alır, bütçe için öngörülen kontrol mekanizmasına dahil olmayan bütçe dışı fonlar artar (Brown, 1997; Savaş, 1997; Aktan, 1997).

Halkın eğitim ve kültür düzeyinin heterojen olması, kitle iletişim araçlarının bazılarının doğrudan, bazılarının da dolaylı olarak devletin güdümünde olması, kamuoyu araştırma şirketlerinin yanlı tutumları, bilgiye ulaşmanın ve onu işlemenin yüksek maliyeti, zihni kapasite yetersizlikleri ve demagoji gibi nedenlerle bireyler devlet ile olan ilişkilerinde genellikle asimetrik ve eksik bilgi içindedirler. Ayrıca, kişiler kamusal mal talep ederken ve vergi verirken özel mallara gösterdikleri hassasiyeti göstermezler. Her bir seçmen oylamada bulursa da bulunmasa da, vergi verse de vermese de kendisine kamusal mal sunulacağını bilir. Bu sebeple, oylamada ve vergi vermede ihmalci ve ilgisiz davranır (*beleşçi -free rider- sorunu*). Politikacılar, gelir düzeyleri ortalamanın altında kalan ve kamu harcamalarının finansmanına çok az katılan geniş halk kitesinin oyunu kazanmak için onlar lehine savurgan harcamalara girişirler, seçmenler de bundan memnun kalırlar (*ortanca seçmen teorisi*). Ayrıca, kâr amaçlı olmadıkları gerekçesiyle kamu birimlerince yapılan üretimin düşük fiyatlı olacağı zannedilir ve kamunun etkisiz üretici olduğu gerçeği gözden kaçır (*mali yanılma*) (Aktan, 1997, s. 23-4; Savaş, 1994, s. 23-7).

Görüldüğü gibi, bu tür politik ve bürokratik sorunlar bir yandan özelleştirmenin temel gerekçesi olurken, diğer yandan yapılan özelleştirmelere yönelik kuşkuları artırmaktadır. Ancak, daha geniş kamu sektörü özgürlüğe daha çok müdahale demek olduğundan, özel mülkiyet geliştikçe ve kamu müdahalesi azaldıkça politik bağımsızlık kuvvetlenir, dolayısıyla politik sorunlar azalır. Diğer yandan, Parkinson Kanunu* ve Peter Prensibi** bürokratik sorunlara bir başka açıdan ışık tutmaktadır.

* Parkinson Kanunu gereği, her iş kendine ayrılan zamanı doldurur; en meşgul kimse boş zamanı olan kimsedir: bir amir rakiplerini değil, emri altındakileri çoğaltmak ister; memur memura iş yaratır (Parkinson, 1996, s. 11-22).

** 'Peter Prensibi'ne göre, bir hiyerarşide herkes başaramayacağı bir mevkiye kadar yükselmeye çalışır ve zamanla her görevin başına o görev için yeterli olmayan birisi geçer. Başarısızlıktan işlerin aksamaması için yeni yardımcıları alınır. Bir süre sonra, bu yardımcıları da yeteneklerinin elvermediği mevkilere yükselince tekrar yeni yardımcıları alınır. Böylece bürokrat sayısı ve bürokrasi önlenemez bir biçimde genişler (Tortop, İsbir ve Aykaç, 1993, s. 209-10).

4. Yüksek işlem maliyetleri

İşlem maliyetleri; bilgi toplama, bilgi işleme, sözleşme yapma, sözleşmeyi sürdürme, kaynakların dağıtımı ve ekonomik organizasyonların karmaşık yapısından kaynaklanan maliyetlerden oluşur. Eğer, bireyler tam bilgiye sahip olsalardı, mübadeledeki taraflardan birinin potansiyel fırsatçı davranışları, yargılamaların sonuçları, ilgili grupların mümkün olan tüm koalisyonları peşinen bilinir, hile ve çalma izlenebilir, dolayısıyla mübadelenin sonuçları kesin olurdu (Eggertsson, 1992, s. 13-6). Ekonomik faaliyetler kısmen eksik ve asimetrik bilgi altında sürdüğünden, bir ölçüde risk ve belirsizlik içerirler. Bu sebeple, kurumları iyi çalışan yararlı bir devlet işlem hızını artırarak, yararlı güncel bilgiyi yayarak, risk ve belirsizlikleri azaltarak işlem maliyetlerini azaltabilir, kötü bir devlet ise, tersi bir uygulamayla işlem maliyetlerini artırır. Coase kanunu gereği; "bir ülkede politik ve ekonomik sınıfların işlem maliyetleri sıfır ise, o ülkenin ekonomik büyümesi ve gelişmesi sahip olduğu hükümetin şekline bağlıdır. Ancak, işlem maliyetleri pozitif olduğu zaman, politik gücün ülke içinde dağılımı ve kural koyan kurumların kurumsal yapısı ekonomik büyümede kritik faktördür" (Eggertsson, 1992, s. 248).

İyi bir devlet, yasa yaparak, mülkiyet haklarını ve sözleşme şartlarını belirleyerek, patent haklarını koruyarak, bürokratik engelleri azaltarak ve yurttaşların devletle olan işlerini hızlandırarak işlem maliyetlerini azaltabilir. Tersine, kötü bir devlet, kötü yasa, hantal bürokrasi, belirsizlik, merkezîyetçilik ve yolsuzluklar sebebiyle çoğu zaman işlem maliyetlerini artırır. North'un ifadesiyle; "Verimlilik için gerekli ekonomik şartları taşıyan piyasaları bulmak istisnai bir durumdur. Bunu sağlayan siyasi piyasaları bulmak da mümkün değildir. Mülkiyet haklarını tanımlayan ve koyan hükümet olduğuna göre, verimli ekonomik piyasaları bulmanın istisnai bir durum olması şaşırtıcı değildir" (1994a, s. 3). Özelleştirme sayesinde, ekonomik faaliyetler devletin dışında ya da daha az devletle yapılacağından, kötü bir devletin doğuracağı işlem maliyetlerinden kurtulmak da mümkün olacaktır.

5. Savurganlık ve yolsuzluklar

Kamu yöneticilerinin, kendi öz kaynaklarını değil de, kamu kaynaklarını kullandıkları için savurgan oldukları varsayılr. Smith'e göre, "kral ve bakanlar her zaman istisnasız, toplumun en müsrifleridirler. Onlar kendi harcamalarına bir özen gösterse, özel kişilerin harcamalarını güvenle kendi denetimine bırakabilirler. Devleti onların harcamaları batırmazsa, uyrukların yaptığı harcamalar hiç batırmaz" (1985, s. 283). Smith, benzer sebeplerle anonim şirketlere de karşı çıkar: Pay sahipleri şirketin işlerinden pek anlamazlar, aralarında anlaşmazlık olmadıkça işle ilgilenmezler, yöneticinin uygun gördüğü payı almakla yetinirler. Başkasının parasını yöneten bir yönetici, bu paraları yönetirken özel bir ortağın gösterdiği titizliği göstermez, az ya da çok savurgan

ve ihmalcı davranırlar (Galbraith, 1989, s. 26). Ancak, ortakların şirket üzerindeki denetimlerinin halkın devlet üzerindeki denetiminden daha güçlü olacağı düşünülürse, kamudaki savurganlığın daha büyük olması mümkündür. Çünkü, anonim şirket ortakları yönetimde görev alabilirler, şirketin faaliyetlerini denetlemek amacıyla sık sık toplanabilirler, başarısız yöneticileri değiştirebilirler, başarılı yöneticileri ödüllendirebilirler vs.

Diğer yandan, yukarıda geçen *beleşçi* (free-rider) sorunu, *ortanca seçmen teorisi* ve *mali yanılma* sorunu yanında, bazı kamu harcamalarından yararlananların, harcamayı finanse edenlerden sayıca az olması da kamu savurganlığını artırır. Çünkü, maliyet çok, fayda az sayıda kişiye yayılınca, kamusal hizmet arzına tepki az, talep şiddetli olur. Örneğin 100 milyon vergi mükellefi olan bir ülkede 100 milyon dolar maliyetli bir baraj projesinin her bir mükellefe ortalama maliyeti bir dolardır. Böyle düşük bir maliyet, bu programa karşı çıkmayı anlamsız kılar. Oysa, bazı inşaat firmaları, inşaat malzemesi üreticileri, işçiler ve yöre halkı bu programdan çok önemli yararlar sağlayabilirler ve programın gerçekleşmesi yönünde var güçleriyle çalışırlar (Savas, 1994, s. 30). Kamu kesimindeki savurganlığı göstermesi açısından Türkiye'ye ilişkin şu veriler oldukça anlamlıdır: Bir özel oto günde 7, ticari taksi 28, kamu aracı ise 36 litre benzin tüketir; bir özel oto yılda 18, ticari taksi 91, kamu aracı ise 120 bin kilometre yol kat eder; özel sektör Uludağ'da 1500, kamu kesimi 2500 yatak kapasiteli tesise sahiptir; kamuya ait 48348 yatak kapasiteli 238 eğitim ve tatil sitesinde 6543 personel çalışır ve 250 bin kamu personeli bu sitelerde sembolik ücretlerle tatil yaparlar (Altuğ, 1994, s. 341). Birçok kentte sokak lambaları güneş batmadan yanar, güneş doğduktan sonra söner; bazı yıllar devletçe satın alınan tonlarca tütün ve çay imha edilir vs.

"Yolsuzluk, kavram olarak, rüşvet, haraç, zimmet, iltimas (nepotizm dahil), irtikap, ihtilas, kaçakçılık, görev ve yetki suistimali gibi yasa dışı ve ahlâk dışı sayılabilecek, haksız rekabet yaratarak haksız kazanca yol açan tüm işlem ve eylemleri içermektedir" (Cingi, 1994, s. 3). Merkezîyetçi yönetim, hantal bürokrasi, kötü kanunlar, ahlâki yozlaşma ve fakirlik yolsuzluğa zemin hazırlar. Kamu çalışanları işi yavaşlatarak veya kusurlu iş görerek kişileri rüşvete zorlarsa, rüşvet sistemi çalıştıran ve bir hakkın elde edilmesini sağlayan araç haline gelir. "Bazı ülkelerde kötü politikacılar öyle düzenlemeler yaparlar ki, firmalar onlara karşı kendilerini rüşvet karşılığında koruyabilirler. Uygun sunum tarzlarında rüşvet bu yüzden yaygınlık kazanamaz... Kurumları zayıf bir ekonomide bütünüyle özel çöp toplamaya sahip olmak, çöplerin kamu çalışanları veya memurlara rüşvet vererek imtiyaz elde eden özel müteahhitler tarafından toplanmasından daha iyidir" (Shleifer, 1998, s. 143). Yolsuzluğa alışmış bir kamu dairesinin en büyük çabası yolsuzluk çarkını durduracak dürüst, çalışkan kişileri engellemektir. Yolsuzluk yapan bir kimse, çevresindekilerin de kendisi gibi olmasını ister, böylece yolsuzluk hızla yayılır, olağanlaşır ve gereken tepkiyi görmez.

6. Dışlama etkisi

Politikacılar, yeniden seçilmek amacıyla, özellikle seçim dönemlerinde kamusal yatırımları, kamusal istihdamı ve sosyal transferleri artırarak yapay bir ekonomik canlanma sağlamaya çalışırlar. Özellikle seçim dönemlerinde vergiler artırılamayacağı için, emisyon ya da borçlanma tercih edilir. Emisyon artışı muhtemelen enflasyonla sonuçlanır. İç borçlanmayla finansman ise, özel kesimin elindeki fon arzını daraltır, faiz oranlarını artırır ve özel yatırımları azaltır. Özel yatırımların azalması milli geliri olumsuz etkiler, ki buna dışlama etkisi denir. Devlet ekonomide ne kadar ağırlıklı rol alırsa, o kadar çok iç borçlanmaya ihtiyaç duyabilir ve böylece dışlama etkisi de o kadar büyük olabilir.

Bu konuyu bitirirken, kamu mülkiyetinin en ekstrem örneği olan komünizm uygulamasını hatırlamak yararlı olabilir. Bilindiği gibi, 20. yüzyılın komünist ülkeleri yöneten diktatörlerini iktidarda tutmak, kaynakların dağıtımını planlamak ve aşırı istihdamın tek alıcısı olarak nüfuslarını kontrol etmek amacıyla kendi bütüncül ekonomilerine ulaştılar. Aslında bu gibi ekonomik stratejiler, komünist ülkelerdeki yaşam standardının niçin geri kaldığının da bir kanıtıdır. “Ekonomik kontrol komünist partilere yeterince siyasi güvence sağlamadığı zaman, komünist iktidarlar bunu başarmak için kendi halklarını kılıçtan geçirdiler. De Long’a göre, 20. yüzyıl esnasında komünist devletler barış zamanında 100 milyondan fazla kendi insanlarını öldürdüler, bu rakam bu yüzyıldaki bütün savaşlarda öldürülenlerden daha büyüktür. Komünist trajedi, üretim araçlarının kamu mülkiyetinin refah sonuçlarını gösteren belki en iyi kanıttır” (Shleifer, 1998, s. 142-3).

B. Piyasanın Üstünlüklerinden Yararlanma

Burada piyasanın üstünlükleri olarak; kişisel çıkarın itici gücü, yeniliğe yönelik güçlü teşvikler, fiyatların kılavuzluğu ve otomatik düzenleme ile rekabet üzerinde durulacaktır.

1. Kişisel çıkarın itici gücü

Kişisel çıkarın bir sonucu olarak, kişilerin kazançlarını maksimize, giderlerini minimize edecekleri kabul edilir. Özel girişimin bu başarısı; rahat yaşam, servet edinme, statü kazanma, miras bırakma ve gelecek endişesinden kurtulma gibi dürtülerden kaynaklanabilir. Kişisel çıkarlar bu şekilde maksimize olurken, toplumsal çıkarın da, farkına varmadan ve birinin yaptırılmak istediğinden daha iyi maksimize olacağı düşünülür. Smith’in ifadesiyle; yemeğimizi bize garanti eden kasabın ya da fırıncının yardım severliği değil, bencillikleridir. Onlarla mübadele yaparken kendi ihtiyaçlarımızdan değil, onların çıkarlarından söz ederiz (Smith, 1997, s. 26).

Çıkar sağlama dürtüsüyle kişiler hangi malları nerede, ne kadar, ne zaman ve hangi fiyattan ve nasıl üreteceklerine karar verirler. Özel girişimciler,

ekonomik faaliyetleri sonucu doğan kâr/zarardan doğrudan etkilendiklerinden, kamu girişimcilerine oranla daha ilgili olmak zorundadırlar. Bu sebeple kişiler, doğru karar verebilmek için gerekli enformasyona zamanında ulaşmaya, ondan gereğince yararlanmaya, sürekli hesap yapmaya ve hatalarını anında düzeltmeye çalışırlar. Oysa, kamu işletmesindeki bir yönetici, ekonomik rasyonellikten uzak bir şekilde politikacının tercihleri doğrultusunda hareket ederse terfi bile edebilir.

Normal olarak işleyen bir piyasa ekonomisinde mülkiyet haklarının gerekli ve yeterli yönlendirmeyi yapacağı; kârlılığın öne çıkması ve ortakların yöneticileri denetimi sayesinde özelleştirmenin üretkenliği artıracağı kabul edilir. Kişisel çıkarın itici gücünün doğmasında devletçe korunan mülkiyet hakları önemli rol oynar. Çünkü mülkiyet hakları, kişileri daha çok mala sahip olmaya ve daha verimli çalışmaya yöneltir, bu da üretken sermaye stokunu artırır.

2. Yeniliğe yönelik güçlü teşvikler

Özel girişimciler, maliyet düşürme ve kalite geliştirmede kamu çalışanlarına oranla daha güçlü teşviklere sahiptirler. Bu sebeple, özel firmalar mallarını nispeten daha düşük maliyetle ve daha yüksek kalitede sunabilirler. Son yirmi yılda dünyada yürütülen güçlü özelleştirme çabalarının en önemli gerekçesi budur. Örneğin, Barberis vd. (1996) Rusya'da özelleştirilen fabrikalarda kalite ve etkinliğin arttığını; Ehrlic vd. (1994) ise, özel hava yollarındaki verimlilik artışının kamudakinden daha büyük olduğunu bulmuşlardır (Shleifer, 1998, s. 138).

Kamu ve özel sunumun nispi üstünlüklerini değerlendirmede yenilik üzerine dikkat çekme işi açık bir şekilde Marshall (1907) tarafından yapılmıştır. Marshall, 19. yüzyılda İngiltere'nin yaşam standardındaki büyük artışta yeniliğin önemini vurgulamış ve devletin genellikle zayıf bir yenilikçi olduğunu görmüştür. O'na göre, "Bir devlet Shakespeare'in çalışmalarının güzel bir baskısını yapabilir, ama onları yazmayı başaramaz... Sürekli yenilik ve teşebbüs gerektiren üretim branşlarında kamu girişiminin her yeni genişlemesi ilk bakışta anti-sosyal olarak nitelenebilir, çünkü o, toplumsal refahın şekillenmesinde kıyas edilemez önemdeki bilgi ve fikirlerin gelişmesini yavaşlatır". (Shleifer, 1998, s. 138). Ancak, piyasa mekanizmaları sınırlı ve yapılacak sürekli düzenlemeler rüşvet tarafından tehdit ediliyorsa, o zaman kötü bir hükümetçe sunum daha iyi olabilir. Böyle durumlarda, kaliteyi önemsemeyen kamu çalışanlarının zayıf teşviklere sahip olmaları, kaliteyi dikkate almamaları için kamu denetçilerine rüşvet veren özel müteahhitlerin güçlü teşviklere sahip olmalarına tercih edilebilir (Shleifer, 1998, s. 144).

3. Fiyatların kılavuzluğu ve otomatik düzenleme

Piyasada tüketiciler daha kaliteli malları daha ucuza satın almak, üreticiler de ürünlerini daha yüksek fiyata satmak isterler. Yeni klasik yaklaşıma göre bunu başarmanın yolu, nispi (reel) fiyatların herkesin kendi lehine değişmesidir. Örneğin nispi fiyatların A üreticisi lehine bozulması için, fiyatlar genel düzeyi sabitken A'nın ürettiği malın fiyatının artması veya fiyatlar genel düzeyi artıyorsa bu malın fiyatının daha hızlı artması gerekir. Tabii, rekabetin ve bilgi akışının kuvvetli olduğu bir piyasada A üreticisi rakiplerin fiyatlarını ve tüketici davranışlarını dikkate almadan kendi bildiğince fiyat belirleyemez. Dolayısıyla, nispi fiyatları lehe döndürmek için yenilik yapmak ve tüketici memnuniyetini kazanmak gerekir. Her üretici böyle bir çabaya girişince malların kalitesi artar, maliyetler ve satış fiyatları düşer, müşteri memnuniyeti artar. Üreticiler daha kârlı malları üretmeye, tüketiciler de daha faydalı malları tüketmeye çalışırlar. Dolayısıyla, piyasanın görünmez eli faktörlerin üretim alanlarına ve ürünlerin piyasalara ideal dağılımını otomatik bir şekilde düzenler. Oysa, kamu kesiminde girdi ve çıktı fiyatları kısmen veya tamamen politik kararlarla belirlendiği için, maliyetler ve fiyatlar gerçeği yansıtmazlar, dolayısıyla tüketicilerin ne ölçüde memnun edildiği ve kaynakların ne ölçüde rasyonel kullanıldığı belli değildir.

4. Rekabet

Ludwig von Mises'e göre; "Rekabet olmaksızın piyasa sistemi yaşayamaz... Rekabet daha yararlı üretim metotlarını daha az yararlı olanların yerine yerleştirir; yüksek verimle çalışanı düşük verimle çalışan rakibine karşı korur. Herkesin en iyi becerdiği işi yapmasını ve her üretim faktörünün en verimli olduğu yerde kullanılmasını, yani en etkin kaynak tahsisini sağlayarak ilerleme ve gelişmenin yolunu açar. Herhangi bir kimse veya işletmenin, belli bir alanda bütün gücü ele geçirerek diğer insanların özgürlüğünü kısıtlamasını önler" (Yayla, 1992, s. 183).

Monopol gücünü sınırlama ve tüketici yararlarını maksimize etmede rekabet çok önemlidir. Rekabetin olmadığı yerde, işletmeler hangi endüstri yapısının etkinliği artıracığını bilemezler ve mevcut mallarla yetinmek zorunda kalırlar. Bu sebeple, rekabetin olmadığı yerde az sayıda büyük firma yerine çok sayıda küçük firma tercih edilmeli ve daha sonra piyasa şartlarının zorladığı birleşmeye izin verilmelidir. Rekabetin ve mal sahipliğinin baskısı kaynakları israf etmemede kamu şefkatinden daha büyük teşvik sağlar. Özelleştirme bir yandan kaynakların etkin kullanımını, diğer yandan halen kamu firmalarınca ekonomik olmayan bir şekilde sunulan çeşitli hizmetlerin piyasa koşullarında etkin bir şekilde sunumunu sağlar (Beesley and Littlechild 1997, s. 29-32). Kâr maksimizasyonu üreticileri, fayda maksimizasyonu da tüketicileri rekabete yöneltir. Kâr maksimizasyonu daha çok satış, daha yüksek fiyat, daha düşük maliyet ve daha kaliteli üretimi gerektirir. Üreticiler bunu başarmak için Ar-Ge

faaliyetlerine, pazar araştırmaya, uzmanlaşmaya, hurda ve fireyi azaltmaya, hizmet içi eğitime ve tüketicici tercihlerinin doğru tespitine yönelirler.

Özelleştirme sayesinde, özel kesim daha önce devletçe üretilen bazı malların üretimini üstlenince, devletin iş yükü hafifler ve devlet daha çok kamusal mal (diplomasi, adalet, sağlık, savunma, eğitim, altyapı gibi) üretecek hale gelir. Diğer yandan özelleştirme devlete doğrudan bir gelir sağlar, devleti zarar eden kamu firmalarının mali yükünden kurtarır, özelleşen işletmeler özel kesim elinde kâra geçerse vergi gelirleri artar, kamu kesiminin borçlanma gereği azalır. Devlet bir yandan borç-faiz tuzağından kurtulurken, diğer yandan enflasyona karşı mücadele kolaylaşır. Kuşkusuz, servetin tabana yayılması ve demokratikleşme gibi özelleştirmenin sağlayacağı başka yararlar da vardır. Özelleştirme sayesinde devletin elindeki kaynaklar halkın eline geçince, piyasa aracılığı ile sosyal adaleti sağlama yolunda önemli bir adım atılmış olur. Bu amaçla özelleştirmede halka arz ve çalışanlara öncelik gibi yöntemler tercih edilebilir.

Buraya kadar açıklamaya çalıştığım devletin başarısızlığı ve piyasanın üstünlüğü tezine karşın, devletin daha iyi üretici olduğu bazı durumlar varolabilir. Shleifer'e göre bu durumlar; sözleşme dışı kalite bozulmalarına yol açan maliyet azaltma fırsatlarının önemli, yeniliğin nispeten önemsiz, rekabetin zayıf ve tüketicici tercihlerinin etkisiz ve ün yapma mekanizmalarının da zayıf olduğu durumlardır. Ancak, böyle durumlarda da *kâr amaçsız firmalar* (nonprofit firms) daha iyi bir alternatif olabilir. Çünkü kâr amaçsız firmalar doğurdıkları fazlalıkları; ek ödemeleri artırmak, çalışanların yaşam şartlarını iyileştirmek ve hatta toplumsal olarak motive edildikleri zaman kaliteyi yükseltmek için kullanırlar (1998, s. 140).

III. ÖZELLEŞTİRME LEHİNE BAZI KANITLAR

Burada özelleştirme lehine sunulacak kanıtlar daha çok kamu ve özel firmaların kârlılık ve etkinliklerini karşılaştırma şeklinde olacaktır. Ancak, özel girişimler temelde kâr maksimizasyonunu amaçlarken, kamu girişimlerinin bazen birbirleriyle çelişen çok değişik amaçlara sahip olması, metodolojik ve teknik açıdan bu tür karşılaştırmalara kuşkuyla bakmayı gerektirir.

Gözlem ve araştırmalar çoğunlukla kamu üretiminin özel üretime oranla daha başarısız olduğunu göstermiştir. Örneğin, İngiliz devleti, maden sendikasının hükümet devirecek politik gücü sebebiyle, İkinci Dünya Savaşı sonrası otuz yıl boyunca kömür madenlerini işler tutmak için aşırı harcama yapmıştır; Türkiye'de devlet sahipli kömür madeni şirketi kişi başına gelirin altı katına eşit işi başına yıllık zararla çalışmaktadır; Filipinler'de devlet sahipli elektrik kurumu ülkenin pek çok yerinde günde yedi saat elektrik kesmektedir; Bengladeş'te devletin toz şeker tekeli ülkedeki şeker fiyatını dünya seviyesinin iki katına zorlarken, ihtiyaç fazlası 8 000 işi istihdam etmektedir; Tanzanya'da devlet sahipli ayakkabı fabrikası, Dünya Bankası'nın desteğiyle, dahi,

kapanmadan önce üretimini kapasitesinin %4'nün üstüne çıkaramamıştır (Shleifer, 1998, s. 142).

Tablo:1, Türkiye'nin en büyük 500 firmasının 1982-92 ve 1985-92 dönemlerine ilişkin yıllık ortalama kârlılık ve verimliliklerini göstermektedir. Tabloya göre, her iki dönemde de özel firmaların kârlılığı ve verimliliği daha yüksektir. Örneğin, özel firmaların satış kârlılığı 1982-92 döneminde kamunun yaklaşık 2.4 (yani, $7.4/3.1=2.4$), 1985-92 döneminde 3.7 (yani, $7.1/1.9=3.7$); öz sermaye kârlılığı yaklaşık 4.5 ve 28.0; aktif kârlılığı 4.2 ve 7.7 katına eşittir. Emek ve sermaye verimliliğinde de benzer gelişmeler olmuştur.

Tablo- 1: *Türkiye'de En Büyük 500 Firmanın Etkinlik Göstergeleri*

Oranlar (Ortalama)	1982-1992		1985-1992	
	Kamu	Özel	Kamu	Özel
Satış kârlılığı (%) (Bilanço kârı / Satış geliri)	3.1	7.4	1.9	7.1
Öz sermaye kârlılığı (%) (Bilanço kârı / Öz sermaye)	8.7	38.9	1.4	39.1
Aktif kârlılığı (%) (Bilanço kârı / Toplam aktif)	2.5	10.4	1.4	10.8
Emek verimliliği (Milyon TL) (Net katma değer / İşçi sayısı)	28.4	47.7	31.0	51.4
Sermaye verimliliği (Net katma değer / Sabit sermaye)	0.323	1.038	0.290	1.052

Kaynak: Özmucur, 1993, s. 66-8.

Türkiye'de işçi başına yıllık ortalama klinker çimento üretimi kamu kesiminde 1988'de 923.7, 1989'da 942.6, 1990'da 828.3 ve 1991'de 1038.4 ton olmuşken, özel kesimde aynı yıllarda sırasıyla; 1440.3, 1916.7, 1955.4 ve 2774.6 ton olmuştur (Tallant, 1993). 19 adet kamu, 5 adet karma ve 13 adet özel çimento firmasının 1984 yılı verileri kullanılarak yapılan bir başka araştırmada, üç grup firmanın etkinlikleri birbirlerine yakın bulunmuş ve bunun sebebi, çimento sektöründeki eksik rekabete bağlanmıştır. Ayrıca, eksik rekabet şartlarında piyasaca sağlanan teşviklerin özel sektör yöneticileri ile KİT yöneticilerine etkisi arasında mülkiyetten doğan bir fark olmadığı kanaatine varılmıştır (Çakmak ve Zaim, 1991). Ancak, sadece bir yıllık (1984) verilere dayandığından bu çalışmanın sonuçlarına kuşkuyla bakmak gerekir.

1980-93 dönemine ilişkin panel veriler kullanılarak yapılan bir başka çalışmada 11 adet kamu, 12 adet özel, 5 adet 1989'da özelleştirilen, 6 adet 1992'de özelleştirilen ve 5 adet karma olmak üzere toplam 39 adet çimento firmasının teknik etkinlik düzeyi (gerçekleşen üretim/potansiyel üretim) tahmin edilmiştir. Sonuç olarak, özel çimento firmalarının ortalama verimliliği daha yüksek bulunmuştur; 1989'da beş çimento fabrikasının özelleştirilmesi sonucu bütün işletmelerde (özel, kamu ve karma) istihdam düşmüş ve emek verimliliği

artmıştır; firmalara ilişkin teknik etkinlik düzeyleri, özel > 1989'da özelleştirilen > karma > 1992'de özelleştirilen > kamu, şeklinde sıralanmıştır. Bu sıralamada teknik etkinliği yüksek firmaların özelleştirilmiş olmasının rol oynadığı düşünülmüştür (Saygılı ve Taymaz, 1995).

Vining ve Boardman, 1965'den buyana yapılan 95 çalışmanın 68'inde özel, 7'sinde kamu firmalarının daha verimli olduğunu ve geri kalan 20'sinde ise fark olmadığını ifade etmişlerdir. Ancak, bu çalışmaya konu olan firmaların birçoğunun birbirleriyle rekabet halinde olmaması, bu iki araştırmacıyı biri 1989'da, diğeri 1992'de rekabet şartlarında faaliyet gösteren kamu ve özel kesime ait firmalar üzerine iki çalışma daha yapmaya yöneltmiştir. Birinci çalışmada uluslararası rekabete açık Amerika dışı 500 firmanın 1983 yılı verileri, ikinci çalışmada ise Kanada'ya ait 380 firmanın 1986 yılı verileri değerlendirilmiştir. Her iki çalışmada, birkaç ölçülemeye göre özel firmalar daha kârlı ve daha etkin bulunmuştur (Brown, 1998, s. 72-3).

Megginson, Nash ve Randenborgh (1996), 18 ülkede, 32 endüstride faaliyet gösteren, 1961-91 döneminde (çoğunlukla 1985-90) kısmen veya tamamen özelleştirilen 61 firmanın özelleştirme öncesi üç yıllık performansları ile özelleştirme sonrası üç yıllık performanslarını karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak; özelleştirme sonrası firmaların reel satış gelirlerinin, kârlılıklarının, sermaye yatırımlarının, yönetim etkinliklerinin ve iş güçlerinin arttığı görülmüştür (Rosa, 1997, s. 79; Brown, 1998, s. 74). Bishop ve Thompson 6 tanesi 1980'lerde özelleştirilen 3 tanesi de kamu mülkiyetinde olan 9 firmanın emek ve toplam faktör verimliliklerini ölçmüşlerdir. Buna göre, firmaların hepsinin 1980'lerdeki verimlilikleri 1970'lerden daha büyük çıkmıştır; en yüksek verimlilik artışı 1988'de özelleştirilen British Steel (İngiliz Çelik) firmasında görülmüş, sonra bunu kamu mülkiyetindeki üç firma izlemiştir. Buradan, özelleştirme dışında düzenlemeyle de kamu firmalarında verimliliğin artacağı sonucuna varılmıştır (Brown, 1998, s. 76).

Bu örneklere karşıt olarak, bazı araştırmalarda kamu firmaları daha etkin bulunmuştur. Örneğin, Avusturalya Ekonomik Planlama ve Tavsiye Komisyonu kamu firmalarının yıllık ortalama toplam faktör produktivitesini %4.4, özel firmalarının ise sadece %0.3 olarak bulmuştur (Brown, 1998, s. 74).

Sonuç olarak, rekabet piyasalarındaki özelleştirmelerin etkinliği ve tüketici yararlarını artıracığı, eksik rekabet piyasalarındaki özelleştirmelerin sonuçlarının ise kuşku olduğu ve bu durumda kamu firmalarının yeniden düzenlenmesinin özelleştirmeye bir alternatif olabileceği ileri sürülmektedir.

IV. ÖZELLEŞTİRMENİN ENGELLERİ

Burada, özelleştirmenin engelleri olarak; devletçi iktisat anlayışı, devletten bekleme alışkanlığı, özelleştirme karşıtı koalisyon ile yasal engeller ve özelleştirme hataları üzerinde durulacaktır.

A. Devletçi iktisat anlayışı

Sosyalist iktisatçılar öteden beri devletçi iktisat anlayışını savunmuşken, 1929 Buhranı ile ortaya çıkan Keynezyen iktisat da bu görüşü desteklemiştir. Keynezyen iktisadın devlet eliyle 1929 Buhranını aşmadaki başarısı devlete duyulan güveni artırmıştır. Bu bağlamda devlete; (1) harcanmayan gelirleri harcama (telafi edici devlet harcamaları), (2) ekonomiyi likidite tuzağından kurtarma, (3) etkin politikayı seçme ve uygulama, (4) ekonomik büyümeyi sağlama şeklinde dört temel görev yüklenmiştir (Demir, 1997, s. 58). Dolayısıyla, devletin ekonomiye müdahalesi artmış ve devlet, özel girişimcilerin etkin bir şekilde sunabileceği mal ve hizmetleri üreten politik bir müteşebbis haline gelmiştir. Bu bağlamda devlet, et, süt, peynir, ayakkabı, gömlek üretmiş; otel ve lokanta işletmiştir.

Gelişmiş ülkelerin sanayileşme süreçlerinde devletin etkin rol oynaması devletçi iktisat anlayışını kuvvetlendirmiştir. Bu süreçte devlet; eğitim ve alt yapı yatırımlarını gerçekleştirme, teknolojik gelişmeyi sağlama, finansal sektörleri destekleme, çevresel bozulmayı önleme, sosyal güvenlik sistemi oluşturma ve sürdürme gibi önemli görevler üstlenmiştir (Stigliz, 1997, s. 13-4). Liberal düşüncenin egemen olduğu sanayi devrimi döneminde bile, devlet özellikle demiryolu yatırımlarıyla gelişmeye öncülük etmiştir. Örneğin, Almanya'nın kalkınmasında devlet son derece önemli rol oynamıştır. Dış pazarlar daralınca, sadece gümrük himayesi getirmekle kalmamış, aynı zamanda yeni pazarlar kazanmak amacıyla ekonomiyi örgütlemiştir. Dış pazarlarda düşük fiyatla mal satmak için içteki fiyatları yüksek tutan güçlü kartellerin doğmasını kolaylaştırmış, bazen de zorunlu kılmıştır (Albertini, 1995, s. 41). Tayvan'ın ekonomik gelişmesinde ise devlet, ileri teknolojileri kullanan sektörleri büyümenin motoru olarak seçmiş, çeşitli sektörleri teşvik etmiş, araştırma fonları yardımıyla gelişmeyi hızlandırmıştır (Kozlu, 1995, ss. 108-12).

1. Devletten bekleme alışkanlığı

İnsanlığın tarihinde krallık, aristokrasi ve oligarşi gibi otoriter yönetimler vardır. Bu yönetimlerin güçlü merkezi yapısı, saldırgan ulusların varlığı sebebiyle, halkına güven vermiştir. Geçmişte yöneticinin bir emri ile başarılan büyük işlerin cazibesi bugün bile çoğu kişiyi etkileyebilir. Günümüz demokratik ülkelerinde güçlü bir merkezi yönetim için çalışanlar devleti küçültmenin önünde önemli bir engeldirler.

Yapılan iki araştırma, Türkiye'de devletten bekleme alışkanlığının önemli boyutlarda olduğunu göstermiştir. 1988 yılında 12 ilden seçilen 1788 denekle yüz yüze görüşerek yapılan birinci araştırmanın sonuçları Tablo: 3'deki gibidir. Tabloda görüldüğü gibi, denekler, toplu konut yapımından cami yapımına kadar bütün işlerin daha çok devletçe yapılmasını istemişlerdir.

Tablo- 2: Hangi İşleri Kim Yapmalıdır? (%)

	Devlet	Özel Kesim	Her İkisi
Toplu konut inşa etmek	76.0	3.1	20.8
Fiyatları kontrol etmek	96.9	0.8	2.3
Banka kurmak ve işletmek	65.8	5.5	28.8
Ehliyet vermek	88.9	2.6	8.5
Baraj yapmak	81.5	1.6	16.9
Okul, hastane yapmak	61.4	1.9	36.7
Büyük mağazalar açmak	40.2	23.6	36.2
Pahalı mal satanı cezalandırmak	95.3	0.6	4.1
Aile düzenini korumak	55.7	37.0	7.3
Cami yaptırmak	50.5	15.3	34.2
Az gelişmiş yerlerde fabrika, işyeri açmak	68.3	2.9	28.8

Kaynak: Esmet, 1993, s. 10.

Dünya Değerler Araştırması* adını taşıyan ikinci araştırmanın Türkiye ayağı 1030 denekle yüz yüze görüşerek yapılmıştır. Deneklere, 1 numaralı ucun bütünüyle özel mülkiyeti, 10 numaralı ucun ise bütünüyle devlet mülkiyetini temsil ettiği, üzerinde 1'den 10'a kadar sayıların dizildiği bir cetvel gösterilmiştir. Deneklerin %13.7'si bütünüyle özel mülkiyeti (1 numaralı ucu), %26.2'si bütünüyle devlet mülkiyetini (10 numaralı ucu) işaretlemiştir. Aynı mantıkla hazırlanan ikinci bir cetvelde yine deneklerin %13.7'si kişiler geçimlerini sağlamada daha fazla sorumluluk almalı, devletten daha az yardım beklemeli demek olan 1 numaralı ucu, %26.8'i devlet tüm vatandaşların geçimlerini sağlamada daha fazla sorumluluk almalı demek olan 10 numaralı ucu işaretlemişlerdir (Esmet, 1993, s. 10-1). Devletten bekleme alışkanlığı bu denli güçlü olan bir ülkede özelleştirmenin ağır aksak yürümesi şaşırtıcı değildir.

2. Özelleştirme karşıtı koalisyon

Her ülkede bazı akademisyen, politikacı, bürokrat, medya mensubu ve işçi sendikaları özelleştirmeye karşı koalisyon kurmuşlardır. Özelleştirmeden zarar gören işçi sendikalarının, devlet ile imtiyaz anlaşması olanların ve devletin üretici birimlerine girdi satanların özelleştirmeye karşı çıkmaları doğaldır. Bazı akademisyen, teknokrat ve medya mensupları piyasa başarısızlıklarından dolayı ekonomik büyüme ve sosyal adaletin devlet eliyle daha iyi sağlanacağına inanırlar. Özel sektöre oranla kamuda daha başarılı olacak şekilde yetişen bu kişiler, sorunları devlet eliyle çözmek isterler. Değişik zaman ve ülkelerde devletin önemli işler başarması bu koalisyonu güçlendirir.

*Dünya Değerler Araştırması, Michigan Üniversitesi'nden Prof. Ronald Inglehart'ın koordinatörlüğünde 40'tan fazla ülkede aynı soru kağıdı kullanılarak yapılmıştır. Araştırmanın Türkiye ayağı Prof.Dr. Üstün Ergüder, Prof.Dr. Ersin Kalaycıoğlu ve Prof.Dr. Yılmaz Esmet tarafından yürütülmüştür.

Kamu kesiminin genişlemesi bir yandan politik rantları, diğer yandan artan kamu harcamalarının finansmanı amacıyla kamu borçlarını ve vergileri artırır. Böylece kamu kesiminin genişlemesinin bir istenen bir de (artan maliyetlerden dolayı) istenmeyen yönü vardır. Eğer politikacılar, kamu kesiminin küçülmesinden dolayı kendilerinin ve baskı gruplarının uğradığı kayıpları yeni sosyo-politik yapıda karşılayabilirlerse, kamu mülkiyetine yönelik siyasi talep azalır ve başarılı bir özelleştirme programı uygulamak mümkün olur (Rosa, 1997, s. 73-4).

Kollektif davranışın mantığı gereği, iyi organize olmuş baskı grupları politik sürece baskı yaparak, organize olmamış vergi mükellefleri ve tüketicileri aleyhine kendilerine yarar sağlayabilirler. Gelişmiş bir demokrasi, yönetici sınıfın gücünü düşürürken vergi ödeyenlerin gücünü artırır ve böylece politik alandaki dengeyi özelleştirme lehine bozar. Bu süreçte, şirketlerdeki yönetimin demokratik olması da önemlidir. Aksi halde, kamu yönetiminin ortakların denetimindeki demokrasi dışı bir yönetime dönüşecek olması, mevcut yöneticilerin ve sendikaların özelleştirmeye karşı dirençlerini artırabilir (Rosa, 1997, s. 81-5).

3. Yasal engeller ve özelleştirme hataları

Türkiye’de özelleştirme ile ilgili ilk yasal düzenleme 1984 yılında çıkarılan, KİT’lere hisse senedi arz etmeyi ve KİT’lere ait tesislerin işletme hakkının devrini öngören 2983 sayılı kanundur. 1986 yılında çıkarılan 3291 sayılı kanun, kamu kuruluşlarının özelleştirme kapsamına alınmasını ve uygulamanın yürütülmesine ilişkin esasları belirlemiştir. 233 sayılı KHK, özelleştirme kapsamına alınacak KİT’lerin tespitine bakanlar kurulunu; müessese, bağlı ortaklık, işletme ve iştiraklerin özelleştirme kapsamına alınmasına ise, Yüksek Planlama Kurulu’nu yetkili kılmıştır.

11 Mayıs 1994’de hükümete özelleştirme uygulamaları konusunda düzenleme yapma yetkisi veren 3987 sayılı yetki yasası ve daha sonra bu yasaya dayanarak 530, 531, 532, 533 ve 546 sayılı KHK’ler çıkartılmıştır. Ancak, 7 Temmuz 1994’de yetki yasası Anayasa Mahkemesi’nce iptal edilince 5 adet KHK de geçersiz olmuştur. Nihayet, 27 Kasım 1994 tarihinde 4046 sayılı özelleştirme yasası yürürlüğe girmiştir. Yasal düzenlemelerin bu şekilde bir serüvene dönüşmesi Türkiye’deki özelleştirme çabalarını önemli ölçüde zorlaştırmıştır.

Özelleştirme hataları genellikle, bilgi eksikliği, yetki karmaşası, yasal boşluk, aceleci tavır, şeffaf olmama gibi sorunlardan kaynaklanmaktadır. Örneğin, servetin tabana yayılması özelleştirmenin bir amacı olarak kabul edilmişken, bunda başarı sağlanamamıştır. 1986 – Eylül 1998 döneminde gerçekleştirilen yaklaşık 4.5 milyar Dolarlık özelleştirmenin ancak %15’i halka arz yoluyla yapılmıştır (Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2 Eylül 1998, s. 11). Bu başarısızlığın temel nedeni, halkın sermaye birikiminin yetersizliği ve

mevcut sermayesini de uzun süreli bir yatırıma bağlayacak zenginlikte olmamasıdır. Ayrıca, halk başlangıçta hisse senetlerine sahip olsa bile, sermayenin temerküzü nedeniyle bir süre sonra bu senetler tekrar zenginlerin eline geçmektedir. Sonunda özelleştirme, halkın dışından turnağından eksilttikleri ile kurulan kamu işletmelerinin az sayıda sermayedara devrine dönüşmektedir (Işıklı, 1994, s. 28, 30; Duran, 1998, s. 196-7).

V. SONUÇ

1929 Buhranı ve II. Dünya Savaşı ile yıldızı parlayan devletçi ekonomi, 1970'li yıllarda, özellikle sanayileşmiş batılı ülkelerde ortaya çıkan ekonomik durgunluk, yüksek kamu açıkları ve borçları, yüksek enflasyon ve işsizlik gibi sorunlara çözüm bulamamış, hatta bu sorunların gerekçesi olarak görülmüştür. Bu sorunlara çözüm arayan monetarist, arz yanlı, kamu tercihi, yeni kurumsal ve yeni klasik iktisat okulları, *daha az devlet, daha çok özel girişim*, şeklinde bir ortak önermede birleşince ister istemez politika aracı olarak özelleştirme ortaya çıkmıştır. Eski sosyalist ülkelerin sorunlarına piyasa şartlarında çözüm aramaları ve pek çok ülkedeki başarılı özelleştirme uygulamaları dünyadaki özelleştirme çabalarını hızlandırmıştır.

Kuşkusuz, özelleştirme talebinin gittikçe artmasında devletin başarısızlıkları ve piyasanın üstünlükleri önemli rol oynamaktadır. Devletin başarısızlıklarının belli başlı sebepleri; amaçların karmaşıklığı, çalışanların zayıf teşviki, politik ve bürokratik sorunlar, yüksek işlem maliyetleri, savurganlık ve yolsuzluklar ile dışlama etkisidir. Piyasanın üstünlüklerinin belli başlı sebepleri ise; kişisel çıkarın itici gücü, yeniliğe yönelik güçlü teşvikler, fiyatların kılavuzluğu ve otomatik düzenleme ile rekabettir.

Bundan böyle, devletin et, süt, çay, şeker, çimento, kumaş, ayakkabı gibi piyasa koşullarında etkin bir şekilde üretilen mal ve hizmetleri üretmesine gerek yoktur. Diğer yandan, mülkiyet hakları ve sözleşme teorisindeki gelişmeler iyi bir sözleşmeyle rekabet dışı kamu hizmet birimlerinin de özelleştirilebileceğini göstermiştir. Bütün bunlara rağmen, devletçi iktisat anlayışı, devletten bekleme alışkanlığı, özelleştirme karşıtı koalisyon ile yasal engeller ve özelleştirme hataları özelleştirmenin önünde önemli birer engel olmaktadır.

Başarılı bir özelleştirme bir ekonomideki rekabeti, hizmet kalitesini ve tüketici refahını artırabilir; ekonomik olmayan malların üretimini, kaynakların irrasyonel dağılımını, politik ve bürokratik bozulmayı, kamu savurganlığını ve yolsuzlukları önleyebilir; kamu açıklarının finansmanı ve işsizliği önlemede kullanılmak üzere kaynak oluşturabilir. Tabi, her ülkenin içinde bulunduğu şartlar farklı olduğundan, evrensel bir özelleştirme programı uygulamak mümkün değildir. Özel kesimin yeterli sermaye birikimine sahip olmadığı, girişimci ruhun yeterince gelişmediği, risk ve belirsizliğin yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde özelleştirmenin biraz yavaş yürümesi doğaldır. Aksi halde, değer altında satışlar, işlem hataları ve özelleştirme iptalleri olabilir. Bu

sorunlara bir de Türkbank'ın özelleştirilmesinde olduğu gibi, mafya lekesi düşerse, özelleştirmeye yönelik kamuoyu desteği azalır ve özelleştirme girişimleri beklenen başarıyı veremez.

Summary: Facing high inflation, unemployment, public deficit and public debt since 1970's of capitalist countries and the collapse of socialist economies towards end of the 1980's have made privatization an alternative policy tool. Privatization has been a mode to escape from government failures, such as complexity of objectives, weak incentive of public employees, politic and bureaucratic problems, high transaction costs, extravagancy and corruptions, and crowding-out effect on one hand, and to make use of market advantages, such as pushing power of self-interest, high incentives for innovation, guide of prices and automatic adjustment, and rivalry on the other hand. But, some hindrances have come out in this process, like the sense of governmental economics, custom of expectation from state, coalition over against privatization, and legal hindrances and privatization faults.

Kaynaklar

- Aktan, Coşkun C. (1997), **Anayasal İktisat**, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Albertini, J. M., (1995), **Ekonomik Sistemler**, çev: Cafer Unay, Ekin Yayınları, Bursa.
- Altınok, Tevfik (1982), **Kamu İktisadi Teşekkülleri: Sorunları ve Çözüm Yolları**, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Altuğ, Osman (1994), **Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık.
- Barro, Robert J. (1990), **Macroeconomic Policy**, President and Fellows of Harvard College, USA.
- Beesley, M. E. and Stephen Littlechild (1997), "Privatization: Principles, problems and priorities," in: M. E. Beesley (ed.), *Privatization, Regulation and Deregulation*, 2. edition, Routledge Published in Association with the Institute of Affairs, London.
- Brown, Allan (1998), "The Economics of Privatisation: Case study of Australian telecommunications", in: David Parker (ed.), *Privatisation in the European Union: Theory and Policy Perspectives*, Routledge, New York.
- Buchanan, James M. (1993), "Devlet Niçin Büyümektedir?", çev: Mustafa Sakal, içinde: **Kamu Ekonomisinin Genişlemesi ve Özelleştirme**, İzmir.
- Buchanan, James M. (1993), "Piyasa Başarısızlığı ve Politik Başarısızlık", çev: Sabri Tekir, içinde: **Kamu Ekonomisinin Genişlemesi ve Özelleştirme**, İzmir.
- Cingi, Selçuk (1994), "Yolsuzluk Olgusu ve Ekonomik Analizi Üzerine Notlar", *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 12/1994.
- Çakmak, Erol H. ve Osman Zaim (1991), "Kamu ve Özel Teşebbüslerde Etkinlik Karşılaştırması: Veri Zarflama Yöntemi İle Çimento Sanayi Üzerine Bir Uygulama," *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 18(4).
- Demir, Osman (1997), **Ekonomide Devlet**, Ankara: SPK Yayın No: 71.

- Demir, Osman ve Nazım Öztürk (1999), "Anayasal İktisat Çerçevesinde Devletin Sınırlandırılması," Orhan Oğuz'a Armağan, M.Ü., İstanbul.
- Duran, Mahmut (1998), "Özelleştirme Sorunsalı: Teori ve Uygulama", Prof. Dr. Salih Şanver'e Armağan, M.Ü. Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No: 10, İstanbul.
- Esmer, Yılmaz (1993), "Piyasa Ekonomisi, Özelleştirme ve Ekonominin Kanunları", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Sayı 4, İstanbul.
- Eggertsson, Thrainn (1992), **Economic Behavior and Institutions**, Reprinted, Cambridge University Press.
- Eggertsson, Thrainn (1997), "When the State Changes Its Mind: The Puzzle of Discontinuity in Government Control of Economic Activity," in: Herbert Giersch (ed.) Privatization at the end of the Century, Egon-Sohman-Foundation, Springer, Verlag, Berlin.
- Friedman, Milton (1988), **Kapitalizm ve Özgürlük**, Çev: Doğan Erberk, Nilgün Himmetoğlu, İstanbul: Altın kitaplar Yayınevi.
- Galbraith, J. K. (1989), **Kuşku Çağı**, 2. b., çev. Reşit Aşçıoğlu ve Nilgün Himmetoğlu, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Giersch, Herbert (ed., 1997), **Privatization at the End of the Century**, Egon-Sohman-Foundation, Springer, Verlag, Berlin.
- Hanke, Steve H. (1993), "Özelleştirme Teorisi", çev: Fevzi Devrim, içinde: Kamu Ekonomisinin Genişlemesi ve Özelleştirme, İzmir.
- Işıklı, Alpaslan (1994), "Özelleştirme Ne İçin", *Toplum ve Hekim*, Cilt 9, Sayı 62.
- Keleher, E. Robert and William P. Orzechowski (1982), "Supply-Side Fiscal Policy: An Historical Analysis of a Rejuvenated Idea", in: Richard H. Fink (ed.), Supply-Side Economics: A Critical Appraisal, George Mason University, University Publications of America.
- Kozlu, Cem (1995) **Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lal, Deepak (1997), "Private Provision of Public Goods and Services," in: Herbert Giersch (ed.) Privatization at the end of the Century, Egon-Sohman-Foundation, Springer, Verlag, Berlin.
- Lepage, Henri (1983), "ABD'de Yeni Bir Düşünce Akımı", içinde: Dünya Ekonomisinde Bunalım, çev. Dünder Sağlam ve M. Kemal Çakman, Ar Basım Yayım, İstanbul.
- North, Douglass C. (1992), **Institutions, İntitutional Change and Economic Performance**, Reprinted, New York: Cambridge University Press.
- North, Douglass C. (1994a), "The New Institutional Economics and Development", *Economic Research Forum*, Vol: 1, Number: 2, May.
- North, Douglass C. (1994b), "Economic Performance Through Time", *The American Economic Review*, Vol: 84, Number: 3, June.
- Önder, İzzettin (1994), "Özelleştirmeye Genel Yaklaşım", **Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme**, Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını.

- Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, **Türkiye’de Özelleştirme**, 2 Eylül 1998.
- Özmucur, Süleyman (1993), “Productivity and Profitability in The 500 Largest Firms of Turkey, 1980-1992”, *Boğaziçi Journal*, Boğaziçi University Publications, Volume 7, Number 1-2.
- Parker, David (ed., 1998), **Privatisation in the European Union: Theory and Policy Perspectives**, Routledge, New York.
- Parkinson, C. Northcote (1996), **Parkinson Kanunu**, çev. Şaban Sitembölükbaşı, Vadi Yayınları, Ankara.
- Plane, Patrick (1997), “Privatization and Economic Growth: Reflection and Observations,” in: Herbert Giersch (ed.), *Privatization at the End of the Century*, Egon-Sohman-Foundation, Springer, Verlag, Berlin.
- Rosa, Jean-Jacques (1997), “Public Choice Aspects of Privatization Policies: Driving Forces and Obstacles,” in: Herbert Giersch (ed.), **Privatization at the End of the Century**, Egon-Sohman-Foundation, Springer, Verlag, Berlin.
- Rowley, Charles K. (1993), “Devletin Temel Görevini Yerine Getirmedeki Başarısızlığı”, çev: Zeynep Arıkan, içinde: **Kamu Ekonomisinin Genişlemesi ve Özelleştirme**, İzmir.
- Savas, E.S. (1994), **Özelleştirme: Daha İyi Devlet Yönetiminin Anahtarı**, çev: Ergün Yener, Ankara: MPM Yayın No: 517.
- Savaş, Vural (1997), **Anayasal İktisat**, 3. Baskı, İstanbul: Avcıol Basım-Yayın.
- Saygılı, Şeref ve Erol Taymaz (1995), “Türkiye Çimento Sanayiinde Özelleştirme ve Teknik Etkinlik,” *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 22(3).
- Shleifer, Andrei (1998), “State versus Private Ownership”, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 12, Number 4.
- Smith, Adam (1997), **Ulusların Zenginliği**, çev: Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.
- Stigliz, Josef E. (1997) “The Role Of Government in Economic Development”, *Annual World Bank Conferance On Development Economics*.
- Tallant, Drury (1993), “Relative Efficiency of Public and Private Sector Ownership and The Privatization of The Turkish Cement Industry”, *Boğaziçi Journal*, Boğaziçi University Publications, Volume 7, Number 1-2.
- Tortop, Nuri, Eyüp G. İsbir ve Burhan Aykaç (1993), **Yönetim Bilimi**, Ankara: Yargı Yayınları No: 19.
- Wolf, Charlas Jr. (1993), “Piyasa Dışı Başarısızlığın Teorisi”, çev: Fatih Saygılı, içinde: **Kamu Ekonomisinin Genişlemesi ve Özelleştirme**, İzmir.
- Yayla, Atilla (1992), **Liberalizm**, Ankara: Turhan Kitabevi.